

חנוך לנער על פי דרכו

"וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים..." מלים אלו מבשרות שהדרכים בין שני התאומים עומדות להיפרד:
"וַיְהִי עֲשׂוֹ אִישׁ יָדַע צִיד... וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם". למה? כיצד זה התרחש?

לפני שנים רבות, נפגשתי כהורה עם מחנך כיתתו של אחד מבני, לשעבר תלמיד באוניברסיטה, הרב משה רייש ז"ל. הוא היה תלמיד חכם ומחנך דגול ואוהב אדם, שמת בדמי ימיו בתאונת דרכים טרגית. התנהלה בינינו אז שיחה על חידת התפתחותם הדתית השונה של נערים הבאים מרקע זהה. שח לי אז הרב רייש דבר תורה שעדיין חי בזיכרוני: "את ההבדלים שבין יצחק וישמעאל יכול אתה לייחס לעובדה שלמרות שהיה להם אב אחד, אמותיהם היו שונות, שרה והגר. אך כיצד מסביר אתה את התפתחותם השונה של יעקב ועשיו? הלוא לשניהם היה אותו אב ואותה אם. הלוא שניהם הלכו לבית ספר אחד. התשובה: גורלם היה שונה, כי שניהם הלכו לבית ספר אחד!"

את העיקרון הזה, הוסיף לי אז הרב רייש, ניסח רבי שמשון רפאל הירש (רשר"ה). ואכן הוא כתב אותו בפירושו ל'תולדות' (כה, כז) ובדרשה על החינוך 'ויגדלו הנערים', (מופיעה בתרגום עברי בקובץ 'יסודות החינוך', עמ' ע). רשר"ה "מעז" שם לבקר את יצחק ורבקה, דבר שלא נעם לאוזניים רבות. הוא מתגונן מראש, "בשום מקום לא נמנעו חכמינו מלגלות חולשות ושגיאות, קטנות כגדולות, במעשי אבותינו הגדולים, ודווקא על ידי כך הגדילו תורה והאדירו את לקחה לדורות". לפי רשר"ה ההורים טעו כי "כל עוד היו הילדים קטנים לא שמו לב להבדלי נטיותיהם הנסתרות". הם העניקו לשניהם "חינוך אחד, ושכחו כלל גדול בחינוך (משלי כב, ו): חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דָרְכּוֹ..." פסוק זה שקיבל פירושים רבים ואף מנוגדים, מלמד אותנו – לפי הרשר"ה – שהחינוך חייב להתחשב עם מיוחדות המתחנך: חנך אותו להיות יהודי "על פי דרכו המיוחדת לו, בהתאם לעתיד הצפוי לו מנטיותיו. המושיב את יעקב ועשיו על ספסל לימודים אחד... מובטח לו שאת האחד מהם הוא מקלקל". "וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים", רק אז הבנו את טעותנו. אסור לנו לאבד את עשיו! "אנו שואפים שבעל אופי כעשיו שבין בנינו, יהיה לאיש ישר ונאמן במידה שווה לבעל אופיו של יעקב. על כן יש לגוון את חינוכנו ולחנך את כל אחד ואחד סבנינו לפי תכונותיו האישיות... להוביל אותם בדרכים שונות לידי קיום רצון ה', על פי דרכו", כדי שעשיו "לא יכשל ולא יגיע למסילת העוון והשקר על ידי שימוש בתכונתו לרעה". זוהי מצווה המוטלת על כל הורה ועל כל מחנך, אך גם על החברה והקהילה שחייבים ליצור מסגרות שונות בהם עשיו ינצל.

כולם היו בני! גם יעקב יושב האהלים וגם עשיו איש שדה. פלורליזם זה משתקף, לפי הרשר"ה, בביטוי 'צבאות', ועלינו להדגיש לא 'צבא' אלא 'צבאות' (שמות יב, מא): "וַיְהִי בַּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל צְבָאוֹת ה' מִמֶּצְרַיִם מִצְרָיִם". 'צבאות', כי ישראל הוא "מגוון של

שבטים, נבדלים באופיים, הנקהלים אל ריבונם ומנהיגם, שבט שבט וייחודו". שבטים לא מבחינת אתנית, על פי הלידה, אלא כבעלי תכונות ואינטרסים שונים. "גוי וקהל גוים יִהְיֶה מִמֶּנֶּךָ", נאמר ליעקב (בראשית לה, יא) כי ייעודו של עם ישראל היא ליצור "עולם קטן", מיקרוקוסמוס, בו החיים יתבססו על תודעת מלכות שמים. כל החיים, מכאן שעם ישראל צריך להכיל בקרבו את כל המציאות האנושית, על רבגוניותה: "בשבטיו יביא לידי ביטוי עם הלוחמים ועם הסוחרים, עם החקלאות ועם המדעים".

במאמר "ויגדלו הנערים" מוסיף רשר"ה שזהו סודה של ברכת יעקב לבניו: "כאשר קרא יעקב את בניו אליו לפני מותו ניצבו כולם מסביב למיטתו, וכל אחד קיבל על עצמו את ברכת השבט ותפקידו לפי הבדלי הכישרונות והתכונות של כל אחד מהם: כהונה, מלכות, גבורה, ימאות, מחקר, מהירות, זריזות, ערמוניות וכו'. כולם היו שווים בעיני יעקב אבינו". הכתוב מסכם את הברכות (מט, כח): "אֵלֶּה שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל... וְזֹאת אֲשֶׁר דָּבַר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ בָּרַךְ אוֹתָם". רש"י תמה על הכפילות. הביטוי "וַיְבָרֶךְ אוֹתָם" נראה מיותר. רש"י עונה: "מה תלמוד לומר 'וַיְבָרֶךְ אוֹתָם'? לפי שנתן ליהודה גבורת ארי ולבנימין חטיפתו של זאב ולנפתלי קלותו של אייל, יכול שלא כללן כולם בכל הברכות? תלמוד לומר וַיְבָרֶךְ אוֹתָם". תשובת רש"י נראית לי כטוענת שכל ברכה הייתה בבחינת מה שאנו מכנים היום 'פרקטל', כל ברכה כללה בתוכה את כל הברכות האחרות. רשר"ה קרא את רש"י אחרת. קיומו של העם מחייב רב-ממדיות. חוסר זה גרם את כישלון החינוך בעולם החרדי באירופה. "שהאבות ביקשו לחנך את ילדיהם אך ורק כתלמידי חכמים", ולפיכך, "ידעו הבנים על היהדות רק ממה שמצאו בארבע האמות השקטות של ההלכה". וכאשר "הגיעו אליהם קולות מהעולם הגדול שקסמו להם ברוב יופיים", חשבו שחיי העולם הגדול מהווים ניגוד מוחלט לתפקידם המיוחד המוטל עליהם בחור יהודים שומרי תורה", לפיכך "עזבו לגמרי את דרך התורה ובחרו בחיים החדשים שקסמו להם". הרשר"ה מוסיף: "תחת להצטמצם ולהסתפק בחינוך חד-צדדי לתלמידי חכמים", עלינו "לדעת שיש זכות קיום לכל החיים הציבוריים והפרטיים. אפשר להיות יהודי שומר תורה ומצוות גם במסגרת העולם הגדול, כשפיתויי העולם הזה מהווים אבן-בוחן לנאמנות יהדותם. לא נתנו תרי"ג המצוות כדי לקיימן בבית המדרש בלבד, כי אם גם ובעיקר בחיים המעשיים שיהדותו של זבולון בצאתך שווה ליהדותו של יששכר באהליך (דברים לג, יח). אף ללא ההסכם הכלכלי שביניהם.

ארשה לעצמי להוסיף הערה עצובה. רשר"ה דיבר על קריסת החרדות באירופה בגלל קסמו של העולם החילוני על תרבותו והאידיאליים שבו. קסם זה פג. התרבות הפכה בידור, האידיאליים – פוליטיקה, החרות – מתירנות חסרת אחריות. היצר הרע כמובן לא איבד מכוחו. אלא שהוא לא זקוק לקסם, והרבה נשמות טהורות של זרע יעקב נשבו על ידו. והנה, פלא. ניצוצות מהקסם האבוד עברו לחד-ממדיות כאידיאלית, על ידי בני עשיו החוזרים לבית אבותם. חד-ממדיות זאת נתפסת הדרך עקבית ושלמה יותר. אלא שהאוזניים נאטמו מלהקשיב לדברי רשר"ה והעיניים טחו מלראות את בתולת ישראל החגורת שק על ברכות יעקב לבניו שהושבתו.